

89
М47

1503/-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313463

На правах рукопису

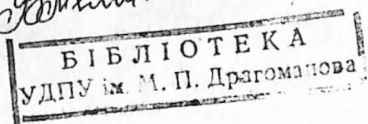
МЕЛЕШКО ВІРА АНАТОЛІЇВНА

ХУДОЖНЄ ОСВОБННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ
У ПОВІСТЯХ ПАНАСА МИРНОГО

Спеціальність ІО.01.02 - українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

В. Мелешко

КИЇВ - 1994

Дисертація є рукопис

Дисертація виконана на кафедрі української літератури
Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драго-
манова:

Науковий керівник – дійсний член АН України, доктор
філологічних наук, професор
Хрещо Петро Панасович

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Ковальчук Олександр Герасимович;
кандидат філологічних наук, доцент
Немченко Іван Васильович

Пробідна організація – Вінницький державний педагогічний
інститут :

Захист відбудеться "11" листопада 1994 р.
на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.ОІ.ОЗ в Українському
державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова
/ 2 2030, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського
державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова

Автореферат розісланий "10" березня 1994 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

Вишнева

Г.П.Вишневська

Звернення до художньої спадщини Панаса Мирного /П.Я. Рудченка/, видатного прозаїка-реаліста минулого століття, не випадкове, оскільки його творчість – етапне явище у розвитку української літератури. Повне і всебічне вивчення доробку письменника можливе при умові, що будуть системно досліджені всі його рівні, зокрема і художні особливості реалізації морально-етичної проблематики.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні літературознавці схильні розглядати моральні проблеми, порушені в художніх творах, як своєрідну систему цінностей, що існують у них і реалізуються в етичних оцінках автора та його персонажів /Д.Лихачов, Г.Біла/. Учені виділяють такі системоутворюючі проблеми моралі: смерть, зв'язок часів, особистісний вибір у суспільстві, людина і буття, людина і людина, любов, сім'я. Уже привертала увагу дослідників особливості художнього вирішення морально-етичних проблем у творчості окремого письменника /В.Бельченко, Л.Зарембо/, своєрідності їхнього трактування у літературі певного періоду, жанру /Н.Шляхова, Л.Гаєвська/.

Окремих сторін цієї проблеми торкалися автори праць про творчість І.Нечуя-Левицького, О.Кониського, І.Франка, але, як не дивно, доробок Мирного під таким кутом зору ще не розглядався, хоча він особливо пильно ставився до художнього дослідження таємниці людини, її місця у суспільстві, її моральних злетів і падінь.

Вивчення творчості Панаса Мирного, розпочате ще у 1873 році, має свою історію та логіку розвитку. У відгуках сучасних митцеві критиків /Б.Познанський, В.Барвінський, В.Горленко/ оцінка його художніх публікацій зводилась до розкриття їхньої ідейно-тематичної спрямованості. Проте вже тоді з'явилися серйозні дослідження І.Франка, С.Єфремова, О.Грушевського.

Увагу літературознавців привертала особливості поезики прозових творів Панаса Мирного на композиційному та проблемно-образному рівнях; відзначалось, що деякі соціальні питання письменник переродить у морально-етичну площину /І.Стешенко, Є.Кирилюк, І.Ткаченко/. На жаль, ці спостереження позначені вульгарно-соціологічними надмірностями, зумогленими "духом часу".

Зрештою, у 40-х роках розпочинається інтенсивне студіювання художньої спадщини Мирного: з'явилися розвідки про творчість письменника у контексті епохи /М.Пиоваров, В.Черкаський/, про виявлені в архіві незавершені рукописи /М.Грудницька, М.Сиваченко/, про майстерність психологічного аналізу /М.Пиоваров/. Принагідно в цих студіях згадуються і "вічні" проблеми - інтелігенція і народ, воля та поневолення, родові зв'язки, спадковність, які порушував Панас Мирний у повістях та романах. Однак і тут ще відсутнє системне вивчення морально-етичної проблематики та своєрідності її художньої реалізації у прозі письменника.

У світлі сказаного вище стає зрозумілою актуальність обраного дослідження. Пріоритет загальнолодських начал над будь-якими іншими незаперечний, а тому мораль можна розглядати як один із шл хів утвердження всеоб'ємних цінностей.

Об'єктом аналізу в дисертаційній роботі є художня творчість Мирного, його широкий епістолярій, щоденникові записи та літературно-критичні статті.

Предмет дослідження становлять повісті Панаса Мирного - завершені й незавершені, написані протягом усього творчого життя /"П'яниця", "Лихі люди", "Лихо давнє й сьогочаснє", "Голодна воля", "За водою"/.

Мета дисертації полягає у вивченні найголовніших художніх засобів розкриття морально-етичної проблематики у повістях

Панаса Мирного, у з'ясуванні актуальності й сучасності цих проблем. Досягнення мети забезпечується шляхом наукового розв'язання таких конкретних завдань:

- 1/ систематизацією результатів досліджень творчості Панаса Мирного;
- 2/ окресленням кола морально-етичних проблем, властивих повістям Мирного;
- 3/ показом механізму взаємодії етичного та естетичного у процесі художньої реалізації морально-етичної проблематики;
- 4/ мотивацією залежності художніх засобів від проблематики творів.

Методи дослідження. Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань автор дисертації поєднував системно-описовий, історико-генетичний та типологічний методи наукового вивчення явищ художньої літератури.

Наукова новизна роботи. У дисертації вперше здійснена спроба системного аналізу художнього втілення морально-етичної проблематики у повістях Панаса Мирного. При цьому особлива увага звертається на конкретний розгляд "оформленого змісту". Питання моралі, порушені прозаїком, висвітлюються як відгуки на нії тогочасної дійсності, як його думки з приводу певних явищ дійсності /єдність морально-етичних та соціальних проблем/. Вперше у прозі письменника досліджуються психологізм та драматизм як засоби художньої реалізації морально-етичної проблематики.

Теоретична та практична цінність роботи визначається можливістю використання її результатів для всебічнішого осмислення внеску Панаса Мирного у розвиток української прози, при підготовці посібників з історії української літератури, у вузі - ському і шкільному викладанні курсу української літератури 70 - 90-х років XIX ст., при написанні курсових та дипломних

робіт.

Апробація роботи . Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедр української літератури Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова та Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка. Основні положення і результати дослідження викладені автором у доповідях і повідомленнях на міжнародній науковій конференції "Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал українця" /Кривий Ріг, 1994/, на республіканській науково-практичній конференції "Проблеми філології та розвитку комунікативних умінь в умовах педагогічних закладів" /Бар - Вінниця, 1994/, на звітних конференціях Українського державного педагогічного університету ім. Драгоманова /Київ, 1992, 1993/. Матеріали дисертації висвітлені в семи публікаціях.

На захист виносяться такі основні положення :

1. Специфікою морально-етичних проблем у повістях Мирного є їх тісний зв'язок з соціальними (єдиність екстра- та інтрамістських явищ у художній літературі/.
2. Панас Мирний у прозі /повістях/ порушує проблеми приниження особистості та справедливості наслідства.
3. Психологічний аналіз є найефективнішим способом відтворення внутрішнього світу особистості, її переживань, при цьому письменник майстерно використовує прийоми синтезу епічного й драматичного.
4. Взаємозв'язок етичного та естетичного у повістях Мирного досягається шляхом переведення загальних проблем у світ індивідуального, трансформації соціального у психологічне.

Структура дисертації . Дисертаційне дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків та бібліографії.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації.

визначаються предмет і об'єкт дослідження, формулюються основні положення, що виносяться на захист, розкриваються мета і завдання, новизна дисертаційної роботи, її теоретична і практична цінність.

У першому розділі "Осягнення світу пригнобленої особистості у повістях Мирного" в'ясується, що специфіку морально-етичних проблем у повістях Панаса Мирного становить їх тісний зв'язок з соціальними. Він виявляється у розкритті причин та наслідків вчинків персонажів, суспільної зумовленості характеру героя; водночас проблематика перебуває у прямій залежності від теми твору. Так, проблема пригнобленої особистості порушена у "сільській" прозі /повість "Лихо давне й сьогочасне", цикл "Як ведеться, так і живеться"/. Та все ж названа проблема дуже широка і включає у себе історію життя "малої людини" /"П'яниця"/, родинні зв'язки, їх розпад - стосунки батьків і дітей /"Народолубець", "Як ведеться, так і живеться"/, "винародовлювання" людей як наслідок згубного діяння кріпосництва на долю особи / "Лихо давне й сьогочасне", "Як ведеться, так і живеться"/. Характерно, що Мирний не вдається до одномірного розкриття образів: письменник не отожднює соціального статусу героя і його моральних якостей, що було властивим його попередникам, котрі часто прирівнювали суспільний стан особі до її морального ества.

Проблема "винародовлювання" у повісті "Лихо давне й сьогочасне" /1878/ розкрита через образ Марини, колишньої кріпачки, панської коханки, яка зазнала страшних знущань і врятувалася завдяки людській доброті. Але у нових умовах, знову потрапивши у панські палати, вона стає ворогом тих, хто її допоміг. Такий поворот теми застосовується Панасом Мирним вперше в українській літературі. Марина, відступивши від законів народної етики, став жертвою-рабон обставин. З нею відбувається моральна метаморфоза - "розвиток" до гіршого; вона не тільки вчинила зло, але, зрадивши і

продала добро.

Автор безпосередньо не показує моментів переродження Марини Проценкової: у творі відсутні картини морально-психологічних мук персонажа. Письменник розповідає про ту чи іншу подію як факт, що вже відбувся. Справа у тому, що "Лихо давнє й сьогочасне" - не історія окремого життя чи душі, а хроніка-зіставлення епох, перша з яких - кріпосницька - прямо зумовила сучасні селянські негаразди. Таким чином, Мирний не вдається до відображення поруків душі Марини, а всю художню структуру повісті підпорядковує розкриттю причин та обставин, які зумовили "переродження" селянки.

У руслі даної проблеми письменник не обминає стосунків між кріпачкою і поміщиком. Панас Мирний ставить запитання, - ні, не "Хто винен?", а "Чому?" Чому трапилась біда з Мариною /чи Мотрею, Христом/? У зв'язку з цим автор детально розглядає мотиви поведінки та вчинки конкретної особи, переконливо розкриває складну взаємодію обставин і людського характеру, застосовуючи умовні форми художнього узагальнення. Сповідач не описує почувань дівчини, а передає її психічний та психофізіологічний стан. Того, що потім трапилось /Марина стає покритою/, Мирний не пояснює /і не виправдовує/ лише соціальними причинами. Він наголошує і на моральному критерієві - відповідальності кожної людини перед собою та іншими /у Марини була свобода вибору/.

Історія Марини - не історія неординарної долі, складного характеру, розгорнутих через показ впливу численних, дрібних, не завжди врахованих особливостей середовища і психіки самого персонажа.

Панасові Мирному притаманне висвітлення важливих проблем у драматично напружених колізіях. Не стосується і проблеми батьків-дітей, яка вичкає на моральному ґрунті: дітям часто немає за що

поважати батьків. Відчуваючи це, останні намагаються компенсувати відсутність поваги своєю владою, життєвим досвідом.

Стосунки батьків і дітей - вічні, сповнені найрізноманітніших перипетій: від повного протистояння - до цілковитого взаєморозуміння. У пореформені десятиріччя зв'язки між поколіннями особливо загострилися у зв'язку з народницьким рухом - своєрідним протестом молодих проти способу життя, почувань і переконань батьків, що знайшло відбиття й у літературі, зокрема у романі Нечуя-Левицького "Хмари". Та Мирний, художньо розв'язуючи питання "батьки і діти", уникає готових схем, виявляє творчу самостійність. Найчастіше письменник вибирає для зіткнення поколінь не суспільнополітичну арену, а побутово-звичаєву. Правда, у повісті "Лихі люди" є згадка, що один із героїв - Тимофій Жук-порвав із своїм дворянським середовищем, відмовився від матері, що зростала - жила у розношах. Але таке твердження про походження Жука та його зречення свого стану нам видається певною даниною соціальній сутності персонажа. Тут спрацьовує ідеалізація як форма художнього узагальнення.

У повістях Панаса Мирного не просто йдеться про родинний деспотизм, а розкриваються його причини, коріння. У незакінченому творі "Народолюбцеві" /опублікований лише у 1949 році/ перша частина повністю присвячена показові потворних картин сімейного виховання, що їх можна спостерігати у родні сільського голови, жорстокого самодура Петра Федоровича Шатай - Мотая.

Основним засобом реалізації морально-етичної проблеми у "Народолюбцеві" є діалоги персонажів /конкретно - діалог -ція/, велику роль відіграють у цьому також авторські ремарки.

У творі розкривається і подвійна суть натури Петра Федоровича Шатай-Мотая: загравання перед вищими, удавана доброта і разом з тим жорстокість у стосунках з підлеглими та рідними.

Власне, тут слід шукати коріння "еволуції" молодшого Шатай - Мотая від лібералізму - до реакціонерства.

Наміри батька амбіційні: син повинен прославити рід - тільки через це хлопця відправляють на навчання. Та Петрусь повстав проти батька-деспота, написавши йому листа з "пальчими докорами". Лист-протест-чи не один із найулюбленіших художніх засобів Пана-са Мирного /правда, герой повісті "П'яниця" його не відправляє/, що дає можливість письменникові розкривати наміри та почуття персонажів безпосередньо, досліджувати характер "ізсередини". У письмовій відмові син вилив усе: батькову неправду, знущання, котрим його піддавали. Через багато років Петро, у момент "вибору практичної діяльності" /С.Білецький/, інакше розцінить дії Шатай-Мотая - старшого, перейметься його звірячою суттю. Коріння /батько/ дало схоже насіння /син/.

У незакінченій повісті "Народолюбець" проблема батьків і дітей розкрита через показ деспотизму глави сім'ї, який приводить до морального каліцтва своєї дитини. Мирний стверджує, що зло породжує зло: адже у феномені морального зла відбувається самознищення людського в людині, а використання особистісних можливостей спрямоване на знецінення іншої особи. Зло створює думу людини /батько- звір, син - відступник/, водночас ламаючи і систему зв'язків, яка єднає людей /порушуються віковічні поняття батько-дитина, атрофується сутність сім'ї, родинних стосунків/.

Найхарактерніші риси "батьків" у повісті "П'яниця" /1874/ втілено в образі чиновника Микити Івановича Левадного, який не зупинявся перед найпідлітшими засобами заради досягнення службової кар'єри і впливів у знатні пані. Батьківський авторитет Микити Івановича тримається на спнівському страху: Іван, як і аналогічні персонажі в інших творах Мирного, боїться батька. Навіть

дорослим він не може вирватися з-під цього впливу і позбутися страху.

Микита Іванович Левадний задоволений своїм життям, іншого не бажає та й не уявляє. Левадний-старший не мислить ні себе, ні своїх дітей поза чиновницькою службою; він носій моралі та психології батьків-чиновників. Атмосфера сім'ї, батьківське виховання залишають у душі найменшого сина тяжкий слід на все життя - Іван Левадний відірветься від чиновницького середовища, але не стане особистістю.

Батьки та діти - принижені особи: перші - суспільними обставинами та власними морально-звичаєвими переконаннями, діти - батьками і знову-таки їхніми моральними принципами. Морально-етичний аспект проблеми батьків та дітей розкривається новими гранями: сім'я залишається найголовнішою сферою формування характеру людини, жорстокість батьків породжує жорстокість дітей, багато негараздів виникає через відсутність порозуміння між представниками різних поколінь.

Зображення "малої людини" - одна із традицій всесвітньої літератури, розробка якої відкривала глибинні шари її гуманістичних можливостей.

У повісті "П'яниця" Мирний чи не вперше підійшов впритул до теми "малої людини". Якщо ж взяти до уваги, що героєм її є найнижчий за рангом чиновник, то цей твір, взагалі, започаткував її в нашій літературі.

Критики неодноразово відзначали вплив "Шинелі" М. Гоголя на повість "П'яниця". Сам же письменник зауважував, що між головним героєм його твору Іваном Левадним і Акакакієм Акакієвичем з "Шинелі" більше відмінного, ніж спільного. Відмінність між персонажами "П'яниці" і "Шинелі" - у сприйнятті ними життя. Та найбільш істотною особливістю, яка різнить героїв Гоголя і Мирного, та, що Акакакія потрапляє у службу відчуження, а Іван Левадний - моральної

одинокості.

Відчуження Акакія Акакієвича – своєрідна самодостатність внутрішнього життя, безкінечне самозаглиблення. І парадоксально, що приводом до цього стає скромне і примітивне заняття – переписування. Така самодостатність, внутрішнє самовдоволення призводить до відокремленості від усього на світі – від спектаклю і вражень великого міста, від товариства, і, отже, якдо відчуження Башмачкіна породжене обмеженістю його внутрішнього світу, то моральна одинокість Левадного – наслідок неприйняття міщанським середовищем його поглядів і переконань.

Персонаж повісті Панаса Мирного відокремлюється тільки безпородно у своєму середовищі. "Одиначність" Івана Левадного – у його моральній вищості над оточуючими.

Моральність Левадного виразно бачиться на фоні неморальності старшого чиновництва. Позаморальність /аморальність/, за Мирним, означає поведінку людей, не включених у систему добродетності, доброчесності. Іван Микитович із своїми прагненнями, переконаннями залишається одиноким – середовище не розуміє, не сприймає його. Це так звана самотність у натовпі, що є наслідком відсутності морального співзвучання з іншими людьми: не знайшлося "другої душі", з котрою можна поділитися думками та сподіваннями.

Зіткнення з рідним братом рельєфно показало, що люди можуть перебувати в одній системі моралі, але деякі – Іван Левадний – із знаком плюс, а інші – Петро Левадний – із мінусовим, або, за іншими вимірами, Петро – аморальний тип. Він виступає реальним носієм існуючих моральних норм, тоді як переконання Івана – своєрідний виняток /ведемо ж мову про моральну одинокість Івана Микитовича/.

У творі Мирного відчутне тяжіння до показу протесту тричлених людей. Так, Іван Левадний не може миритися з призначенням гетьманської підмоги, його довготерпіння будучи вперше порушується і виши-

вається у гнівний, але не відправлений лист до брата. Послання Левадного - сповідь його наболілого серця, вияв розуміння ним брехливої і лінійної моралі таких, як Петро. На початку листа Іван дає узагальнену характеристику бездуховності і байдужості, картає тих, хто не помічає, що буде своє щастя на "вільзах, нужді та горі". З силою впевненості у людській порядності Левадний-молодший засуджує відсутність її у брата.

Головний герой повісті "П'яниця" лише входить у самостійне життя: душа його відкрита назустріч людям і подіям, шукає взаєморозуміння з іншими, а зіткнувшись з духовною порожнечою, ламається. Та Іван Левадний не зміг зрадити своєї душі - на пристосувався до аморального середовища.

Своїм твором Мирний розкрив механізм анеціювання людини, нівечення її душі. Винуватцями нищастя головного героя письменник називає конкретну особу - Петра Левадного та морально-звичаєві норми, що виправдовували піднесення одних за рахунок інших.

Основним художнім засобом, який послугував Панасу Мирному при в'ясуванні морально-етичної проблематики у творі "П'яниця", був психологізм. Подачи психобіографічні відомості про попереднє життя Левадного /дитячі та шкільні роки, стосунки з батьком та матір'ю/, автор у такий спосіб вмотивовує подальші поведінку, вчинки персонажа, розкриває коріння його моральної самотності.

"Мала людина" - чиновник Іван Левадний - людина високих прагнень та поривань, складної внутрішньої організації, відчуває своє приниження, яке виявляється у неможливості самореалізації.

Проблема приниженої особистості розкрита Мирним на прикладі життя "малої людини"/повість "П'яниця"/; через показ морального "переродження" Марини та "розселяння" селян /"Лихо давне й сьогоднішнє"/; шляхом об'єднання в один ланцюг "випродовольовання" та морально-етичних стосунків між поколіннями /"Народолубець"/.

Змістовою та художньо-образною структурою творів письменник порушує глобальні морально-етичні проблеми, показуючи найбільш характерні вчинки, думки, переконання та настрої персонажів /проблематика розкрита через образну систему повістей/. Панас Мирний не завжди розкриває першопричину зла /зрештою, це завдання філософії/, а художньо стверджує, що розвиток окремої особи - складний процес внутрішньої боротьби найрізноманітніших мотивів: піднесених і низьких, любові і ненависті, бажання й необхідності. Моральна диференціація персонажів близька до принципів психологічної індивідуалізації. Тут можна говорити про тісний зв'язок морально-етичної проблематики та психологічного аналізу.

На одним художнім засобом, що допомагає розкривати морально-етичну проблематику, у Мирного виступає драматургічне начало у прозі. У деяких повістях слово стає вчинком, і це слово-вчинок чергується з активними діями героїв. "Драматичний" пріоритет найчастіше залишається за діалогом та монологом, який органічно впливає з невластивою прямою мовою.

У повістях Панаса Мирного моральні питання перебувають у єдності з соціальними: приниження особи можливе при існуванні моря злиднів, темноти, соціальне тло є першоосновою моральних колізій.

У другому розділі "Доля чесною людини, борця за правду у протиствянні злу" розкриваються художня своєрідність втілення проблеми справедливості насильства у повістях Панаса Мирного "Лихі люди" та "Голодна воля".

Для багатьох персонажів Мирного властива форма протесту - пошуки справедливості, правди, при цьому і справедливість, і правда не якісь абстрактні, а конкретні реалії - умови існування людини. Шляхи пошуків найрізноманітніші: від добродіяння і моральної оцінки подій /дід Улас з "Лиха давнього і сьогочасного"/ до відкритого протесту, погромів і вбивств /"Голодна воля", "За водою"/. Ма-

та одна - справедливість, засобів її досягнення - кілька. То що: мета виправдовує засоби? а чи навпаки? Відповідь на ці запитання письменник намагається дати порушенням проблеми справедливості насильства - з чого треба виходити у моральній оцінці вчинку - із наслідків здійсненого чи з його мотивів. Художнє дослідження названої проблеми ведеться письменником у двох аспектах. Перший виражений через образ "нової" людини, тобто пов'язаний з темою інтелігенції та її служіння народові; другий стосується зображення "пропащої сили" - нереалізованих неординарних можливостей людини /селянина/.

І представники освічених кіл суспільства, і селянство виступає за справедливість, яку вони розуміють як людські відносини, дії, вчинки, що відповідають морально-етичним і правовим нормам та характеризуються співвідношенням кількох явищ з погляду розподілу блага і зла між людьми. Але поняття справедливості має конкретно-історичний характер і залежить від суспільних умов, а, значить, досягнення рівноваги між ролями окремих людей у житті і їхнім соціальним становищем, між діяннями і відплатами /злочином і карою/, правами та обов'язками неоднакові для інтелігента та селянина. Земля, воля - основні блага, про які мріють кріпаки, за які окремі з них готові боротися. Кращі ж представники інтелігенції благом для себе вважали допомогу тим, хто страждає, хто позбавлений умов для існування. Проблема справедливості насильства розкрита через долю чесної людини, борця за правду Василя Кучерявого /"Голодна воля"/, Петра Телення та Тимофія Жука /"Лихі люди"/, Орла /"Народолубець"/.

Повість "Лихі люди" заклала основи якісно нової естетико-літературної традиції в українському письменстві. Манас Мирний відходить від зображення зіткнення "нового" героя зі "старим" світом, вводить його в однорідне середовище, показує інтелігента не у відірваності від народу, а у служінні йому. Письменник пов'язує характери но-

вчасних інтелігентів з суспільним життям, з розвитком суспільної свідомості. Якщо Марко Вовчок, О. Кониський, і Печуй-Левицький у зображенні "нових" людей "ловили момент", то Мирний вдається до суб"єктивної характеристики героя. Попередні письменники намагалися довести життєздатність самої ідеї появи інтелігента-народотюбця, а Панас Мирний у "Лихих людях" прагне ствердити права на буття характеру образу-персонажа. Шоправда, у повісті Мирного основа залишається традиційною - віткнення особи і середовища, та спосіб співвіднесення героя і обставин інший: інтелігент і світ тісно пов'язані, а письменник такий зв'язок подає шляхом безпосереднього аналізу.

Головний герой повісті "Лихі люди" Петро Теленень - письменник, який своєю творчою працею прагне прислужитися іншим. У цьому розумінні він виступає "будителем", що суб"єктивно переживається як страждальність. До деякої міри страждання перегукується з ідеєю самопожертви, котра лежить в основі народницької свідомості. Але "будительство" - страждальність носить у Панаса Мирного подвійне навантаження: його герой намагається своїми творами, що відбивають кричущу своєю несправедливістю реальність, будити "жаль у серці" гноблених і гнобителів, водночас сам карається "живими муками живих людей". Метафоричні вирази та порівняння передають психологію творчості Телененя: глибоке переживання ним предмета зображення - "чулий долізіз та болю"; майстерність тенденційного зображення - "Гарячим серцем, мов гострим ножом, він вирізував тяжкі візерунки нужди...". Самопожертва /у народництві - християнська за своєю природою/ не уводиться її носієм, виступає як належне, тоді як страждання переживається особою як привнесена ззовні необхідність - моральний обов'язок. Теленень Петро вихований у душі творення добра для людей: у дитинстві це добро розуміється як слухняність, у юнацькому віці - праця заради освіти суспільства, у першу чергу народу.

Петро розуміє тягар взятої на себе місії, але несе свій "хрест", не боячись його. Фізична кволість поступається місцям духовній силі, глибокій вірі у силу мистецького слова. Письменник стверджує право на існування характеру, що усвідомив себе "господарем духовного світу" /О.Сидоренко/. Найперше Телення стосуються слова епіграфа, бо головний герой повісті "Лихі люди" - "апостол правди і науки", бо він взявся страждати за людей і не сподівається на підтримку чи розуміння інших, ніколи не вдається "апостол" до кровопролиття. Страждання, закладене в образі Телення, рухає сюжет твору: герой терпить муки - обивательське неприйняття його прагнень, перебування у в'язниці; він протиставлений іншим персонажам, носіям протилежних ідей.

Страждання виступає складовою частиною переживань інтелігента- "будителя", та воно не пераростає у його фатальну невід'ємність. Адже ж своєрідний "будитель" і інший персонаж повісті "Лихі люди" - Тимофій Жука, але він, прихильник сили, приносить себе у жертву людям, не відчувачи цього. "Будительство" Жука дієове: він навчає труїливників боротися за свої права. У той же час така діяльність Телення носить швидше морально-просвітительський характер. Вчинки Тетра Телення та Тимофія Жука були запереченням офіційного життя /це поняття ми вживаємо для характеристики антигуманних законів тогочасного чи будь-якого іншого суспільства, способу життя, що вираховує приниження особи/ в ім'я свободи людини.

Новаторство Мирного у повісті "Лихі люди" виявилось у тому, що він досліджує внутрішні імпульси поведінки персонажів. Звичайно, це спричиняють суб'єктивний характер розповіді і оповіді та намагання автора виявити неповторність психічного стану героїв. Ірраціональність рідко входить до психологічної моделі Панаса Мирного, проте образ Петра Телення дає підстави говорити про неї; віра у "живе слово", яке діє до душі, допомагає йому робити

дору справу; слабкість волі - першопричина самогубства героя. А якість характеру Петра, майстерно стотокнена Мирним з благородством, служить розпізнавальним знаком образу.

Діяльність Телення - глибоко усвідомлене бунтарство. Деяко відмінний напрямок носять народницькі пошуки Тимофії Жука, який переконаний, що треба силою завойовувати нове життя.

Образ Тимофії Жука переконує: для Панаса Мирного характерне прагнення зображувати життя у динаміці, у найрізноманітніших його вимірах, показувати будівничотворчу функцію добра і руйнівну силу зла. Жук обстоє думку про зв'язок з народом, пропагує ідею його освіти /для Телення характерне намагання просвітити усі суспільні стани/, вірить у гуманізм. Тимофій від слів переходить до справи - вчить трудящий люд /рибалок/ вижити у неймовірно складних умовах. Сильний характер Жука допомагає йому вистояти у нелегкому змаганні зі світом доносів, підлості та несправедливості. Він герой активний і не приймає /протистоїть/ дійсності, якою вона є.

Через образи Петра Телення та Тимофії Жука письменник розкрив можливі шляхи досягнення справедливості.

У незакінченій повісті "Голодна воля" /писалася на початку 80-х років XIX ст., вперше надрукована у 1941 році/ проблема справедливості насильства в'ясовується через протиставлення Василя Кучерявого, головного героя повісті, та кріпацької старшини; бунтівливої вдачі Василя та покірливості дворових; селянської маси і жорстокого кріпосника Гамзи.

Василь Кучерявий - раб, який розуміє своє принижливе становище і не може з ним миритися. Прагнення стати вільним керує багатьма його вчинками. Не будучи вільним формально, Василь вважає себе таким фактично, вважає за можливе творити суд /насильство/. Дозвіл на насильство Кучерявий бере у життя: люди всивають у нього віру в добро.

Письменник детально розкриває особливості характеру та вдачі Василя, розуміючи, що вони багато у чому зумовлюють конкретну поведінку. Вільнолюбство спонукає панського кучера до відкритого виступу проти прикажника та самого Гамзи. Отже, основна мета Василевого життя - воля, і не тільки для себе. Звідси - ті засоби досягнення справедливості, до яких вдається внак: відкрита непокора кріпосницьким законам особі старшини та прикажника. Виступаючи проти володарів-рабів, Василь Кучерявий намагається знищити несправедливість. Ще один шлях до навіданого існування - втеча, прагнення самому собі дати волю. Та відповідальність за долю близької людини не дозволяє здійснити цей намір. Таким чином, вільнолюбство рівнозначне глибоко усвідомленому почуттю власної гідності, а в одному вимірі з ним нарабує і здатність відповідати за інших.

Василь не тільки не мириться з рабським становищем, але й не приймає тих, хто зжився з власною неволею. Тут зіткнулися бунт і покірливість. Дворовий люд у повісті подано узагальнено, нікого автор не виділяє; об'єднує панську челядь примірення з неволею, яке часто межує з байдужістю та підлабуняцтвом. На фоні лакейської смиренності ще рельєфніше виділяється бунтарство Кучерявого.

Усвідомлення Василем проти-природності власного рабства співзвучне із здатністю селян - героїв оповідань О.Кониського - до протесту як індивідуального вчинку. Головні персонажі творів "Втікачі", "Ч"яниця", "Панська воля" роблять перші кроки до відмови від звичного покійного життя. Панас Мирний та О.Кониський художньо доводять, що дієвність не тільки пригнічує особистість, але й спонукає її до захисту власної гідності, до усвідомлення існуючої несправедливості.

Головний персонаж "Голодної волі" намагається боротися за справедливість і жити за її законами. Письменник підводить до

думки, що моральна, вартість вчинків визначається не їхніми наслідками, а їхніми мотивами. Проблема справедливості насильства пов'язана у повісті з розумінням аморальності рабства з погляду самого раба. Мирний художньо доводить, що однакові умови існування породили непримиренність і бунтарство, байдужість і непокору, причина цього — сама людина.

У висновках систематизовані і узагальнені основні положення дослідження.

Звернення Панаса Мирного до моральних проблем було не випадковим, а цілком природним. Письменника цікавила людина, тому в повістях "Голодна воля", "Лихо давне й сьогочасне", "Народолубець", "Лихі люди" соціальні проблеми пов'язані з морально-етичними. Звідси найголовнішими морально-етичними проблемами у пресі Мирного є проблема пригнобленої особистості та, як протиставлення їй, проблема справедливості насильства, що розкриваються через створені автором характери. Увага Мирного спрямована на розкриття життєвої позиції людини і на процес її зміни /Марина — Василь Кучерявий; Шатай-Мотай — Орел/. У центрі його творів перебувають процеси морального самовизначення особистості /повість "Лихі люди"/, пошуки правди й справедливості ["Голодна воля", "Лихі люди"/. Важливо, що відбуваються пошуки саме особистісної істини, тобто такої, яка заснована не на бездумному прийнятті уже існуючої системи цінностей, а на власному чуттєво-емоційному досвіді; будь-яка "правда" перевіряється персонажем самостійно. Через те моральні пошуки героїв мають напружений характер, пов'язані з душевними драмама, трагізмом. Морально-етичне становлення особи відбувається у постійному зіткненні її переконань, життєвої позиції, по-перше, з фактами дійсності, а по-друге, — з іншими переконаннями та поглядами.

Панас Мирний доводить, що у реальній дійсності майже неможливо зустрітися з "чистою" мораллю, вона завжди поєднана з тими чи іншими формами соціальних відносин /еконімічними, релігійними, естетичними/.

Одні персонажі Мирного, вступаючи у певні стосунки з іншими, з суспільством беруть на себе моральні обов'язки, що фіксуються усвідомленням необхідності, відповідальності, совісті /Іван Левадний, Теленень, Жук/. Деякі теж стикаються з людьми, але свої стосунки будують на принципах вигоди, безчестності – аморальності /Петро Левадний, Марина, Шестірний/. Відсутність почуття морального обов'язку приводить до дисгармонії у процесі людського спілкування: аморальна особа стає приниженою особистістю і такою ж робить когось іншого. Найхарактерніший приклад – проблема "батьків та дітей" у повістях "Народолобець", "П'ятиця". Інколи принижена особа вдається до протесту проти тих, хто готовий за власний достаток і ситість забути біду інших /лист-протест Івана Левадного/; а деколи пристосовується до провідних суспільних взаємовідносин /Марина, Попенко/. Пристосовництво найчастіше приводить до знищення людського у людині, до "винародовлення" /персонажі циклу "Як ведеться, так і живеться"/. У прозі Мирного простежується поведінка людини в екстремальних ситуаціях: головний персонаж твору "П'ятиця" спивається, Теленень з "Лихих людей" закінчує життя самогубством. Намагання героїв протиставити свою душевну енергію життєвим обставинам закінчуються трагічно, та їх моральна позиція, чесна й відкрита, захищається до кінця назмінню.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Художнє освоєння морально-етичної проблематики в повістях Панаса Мирного // Проблема розвитку психолого-педагогічної науки у науково-технічній творчості молоді: Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 1992. – Ч. I, – С. 91.

2. Морально-етична проблематика повістей Панаса Мирного // Гідне слово : Збірник наукових праць. Полтава, 1993. – С. 85-91.

3. Жанр повістей у творчості Панаса Мирного // Розвиток проблем психолого-педагогічної науки в науково-технічній творчості

ночоді: Збірник праць студентів,аспірантів,докторантів. - К.: УДНУ,1993. - Вип.І. - С.261-263.

4. Повість "Лихо давнє й сьогочаснє" Панаса Мирного у позакласному читанні // Рідне слово.Збірник праць з методики викладання української та світової літератури в школі.-Вип.І. - Полтава, 1994.-С.36-43.

5.Моральний світ персонажів повістей Панаса Мирного // Тези науково-практичної конференції "Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал України".-Кривий Ріг,1994.-С.91.

6. Нові аспекти у вивченні повісті Панаса Мирного "Лихі люди" //Збірник наукових праць. - Бар - Вінниця,1994.-С.83-91.

7. Інтелігенція і проблема справедливості насильства у повістях Панаса Мирного // Наукові записки Полтавського педагогічного інституту ім.В.Т.Короленка. Серія філологічна.- Полтава,1994.- С.134-143.

Мелешко В.А. Художественное освещение морально-этической проблематики в повестях Панаса Мирного..

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности Ю.01.02. - украинская литература,Украинский государственный педагогический университет им.М.П.Драгоманова, Киев,1994.

В работе раскрывается механизм взаимодействия этического и эстетического в процессе художественной реализации морально-этической проблематики; раскрывается зависимость художественных особенностей от проблематики повестей.

Установлено, что основными морально-этическими проблемами в повестях Панаса Мирного есть проблема униженной личности и проблема справедливости насильства.

Meleshko V.A. The Artistic Mastering of Moral-Ethical
Problems in Stories of Panas Myrnyj.

The Thesis /typescript/ is presented for academic degree of candidate of Philological Sciencs; speciality 11.01.02 - Ukrainian literature; the State Ukrainian Pedagogical University named after M.P.Dragomanov; Kiev,1994. The mechanism of interaction of ethic and aesthetic in the process of artistic realization of moral-ethical problems and the correlation between artistic peculiarities and different problems of stories have been investigated in the thesis. It is established that the main moral-ethical problems in the works of P. Myrnyj are the problem of humble personality and the problem of justice violence.

Ключові слова:

The key words:

художня реалізація

- the artistic realization

морально-етична проблематика

- the moral-ethical problems

принижена особистість

- a humble personality

/person /

справедливість насильства

- a justice violence

П'дписано до друку 15.09.1994 Р.06.І, 2. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 231. Безплатно.

ЛОД УЛНУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9

